

Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΛΛΙΑ-ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΣΥΧΝΑ γεννιέται το ερώτημα αν η προστασία του περιβάλλοντος περιλαμβάνεται στους στόχους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η καθημερινή εμπειρία αποδεικνύει ότι το περιβάλλον στην Ευρώπη καταστρέφεται με ταχύτατο ρυθμό, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια. Τα νεκρά δάση και οι λίμνες χωρίς ζωή από την όξινη βροχή, η εξαφάνιση ειδών ζώων και φυτών, τα ατυχήματα μεγάλης έκτασης από βιομηχανικές δραστηριότητες, που έχουν ως αποτέλεσμα το θάνατο πολιτών, όπως στην περίπτωση της χημικής βιομηχανίας στο Σέβεζο της Ιταλίας, ή την καταστροφή οικοσυστημάτων, όπως στις περιπτώσεις ρύπανσης του Ρήνου, της Μεσογείου και της Βόρειας Θάλασσας, τα «μικρά» πυρηνικά ατυχήματα, που συνίστανται στη διαρροή ραδιενέργειας από σταθμούς πυρηνικής ενέργειας, αποτελούν αποδείξεις της καταστροφής ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος και της υποβάθμισης της ποιότητας της ζωής μας.

Εντούτοις, στους πρωταρχικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Ε.Κ.), όπως εκφράζονται στην ιδρυτική Συνθήκη της ΕΟΚ, περιλαμβάνεται η ανύψωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών της και, κατά συνέπεια, η βελτίωση της ποιότητας της ζωής τους. Ρητές όμως διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος δεν περιλαμβάνονται στις ιδρυτικές συνθήκες της Ε.Κ., και μόνο στην Ευρωπαϊκή Πράξη, που συμπληρώνει και τροποποιεί τις συνθήκες των Ε.Κ. και τέθηκε σε ισχύ μόλις τον Ιούλιο του 1987, περιλαμβάνονται διατάξεις για το περιβάλλον.

Μέχρι σήμερα λοιπόν, η πολιτική που ανέπτυξε η Κοινότητα στον τομέα του περιβάλλοντος στηριζόταν: (α) στη δυνατότητα, που προβλέπεται από τη Συνθήκη της ΕΟΚ, για δημιουργία αρμοδιοτήτων και εξουσιών πέραν όσων προβλέπονται στη Συνθήκη, όταν αυτό είναι απαραίτητο για επίτευξη των στόχων της, και (β) στην ανάγκη εναρμόνισης των νομοθεσιών των κρατών-μελών για να μη δυσχεραίνεται η λειτουργία της κοινής αγοράς. Είναι χαρακτηριστικό ότι ορισμένα νομοθετικά μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος (π.χ. προδιαγραφές κατασκευής αυτοκινήτων

για μείωση του εκπεμπόμενου θορύβου ή των καυσαερίων) θεσμοθετήθηκαν για να επιτευχθεί η ελεύθερη διακίνηση των αγαθών.

Η Κοινοτική Περιβαλλοντική Πολιτική (Κ.Π.Π.) εμφανίζεται ουσιαστικά το 1973, όταν η Ε.Κ. υιοθετεί το πρώτο πρόγραμμα δράσης,⁶ με το οποίο θέτει τους βασικούς στόχους και αρχές της Κ.Π.Π. Στη συνέχεια, κάθε τέσσερα χρόνια, η Ε.Κ. υιοθετεί νεότερα προγράμματα δράσης,⁷ και το 1987 θέτει σε εφαρμογή το τέταρτο πρόγραμμα δράσης, που καλύπτει τη χρονική περίοδο 1987-1992.⁸

Ενώ στα πρώτα προγράμματα δράσης πρωταρχικός στόχος είναι η καταπολέμηση της ρύπανσης, σταδιακά ο στόχος μετατοπίζεται στην πρόληψή της. Στα βασικά σημεία του τέταρτου προγράμματος δράσης περιλαμβάνονται τα ακόλουθα σημεία:

– *Η ανάγκη να γίνουν η περιβαλλοντική πολιτική και το περιβάλλον ουσιαστική συνιστώσα της οικονομικής, βιομηχανικής, γεωργικής και κοινωνικής πολιτικής της Ε.Κ. Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, διότι μέχρι σήμερα, σε πολλές περιπτώσεις, η περιβαλλοντική πολιτική ερχόταν σε σύγκρουση με άλλες πολιτικές της Κοινότητας. Η ενσωμάτωση (integration) της περιβαλλοντικής πολιτικής, και ειδικότερα της παραμέτρου «προστασία περιβάλλοντος», στις άλλες πολιτικές της Ε.Κ.⁹ αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για συνεπή και μη αλληλοαναιρούμενη πολιτική για το περιβάλλον.*

– *Η ανάγκη εφαρμογής της Κοινοτικής Περιβαλλοντικής Νομοθεσίας (Κ.Π.Π.). Το Συμβούλιο των Υπουργών Περιβάλλοντος των κρατών-μελών, με αποφάσεις που λαμβάνει με ομοφωνία, μετά από διαπραγμα-*

τεύσεις που διαρκούν κατά μέσον όρο τέσσερα χρόνια, έχει θεσπίσει νομοθετικά μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος. Έχουν θεσπιστεί περισσότερες από 100 Οδηγίες¹⁰ και ένας μικρός αριθμός Κανονισμών¹¹ και Αποφάσεων.¹² Τα νομοθετικά αυτά μέτρα: (1) προστατεύουν τα νερά (γλυκά και θαλάσσια), (2) προστατεύουν την ατμόσφαιρα, (3) επιδιώκουν τη μείωση του θορύβου που εκπέμπεται από διάφορες πηγές (αυτοκίνητα, μοτοσυκλέτες, μηχανήματα εργοταξίων, οικιακές μηχανές, αεροπλάνα), (4) επιδιώκουν την ανακύκλωση και τη λιγότερο ρυπογόνο διάθεση των αποβλήτων (οικιακά, τοξικά, χρησιμοποιημένα ορυκτέλαια, νάιλον-πλαστικά), (5) αναφέρονται στην προστασία ορισμένων ειδών (πτηνά κ.λπ.) και στην επιβολή περιορισμών στην εμπορία ορισμένων ειδών φυτών και ζώων.

Η Κοινοτική Περιβαλλοντική Νομοθεσία, παρότι εκτείνεται σε ευρύ φάσμα θεμάτων, καλύπτει μόνο ορισμένα προβλήματα και δεν αποτελεί ενιαίο σύνολο νομικών κανόνων, οι οποίοι κωδικοποιούν και εξαντλούν την προστασία των αποδεκτών (υδάτινων, χερσαίων ή της ατμόσφαιρας) από κάθε πηγή ρύπανσης.

Έτσι η Κ.Π.Π. έχει χρησιμότητα όταν έρχεται να συμπληρώσει κενά ή να τροποποιήσει προς το αυστηρότερο τις εθνικές περιβαλλοντικές νομοθεσίες. Η εφαρμογή της Κ.Π.Π. από τα κράτη-μέλη πρέπει να καλύπτει όχι μόνο το νομικό-τυπικό μέρος, αλλά και την ουσιαστική εφαρμογή των διατάξεων.¹³

Σύμφωνα με τη Συνθήκη της ΕΟΚ,¹⁴ η Επιτροπή της Ε.Κ. είναι αρμόδια για τον έλεγχο της εφαρμογής της Κ.Π.Π. Όταν διαπιστώσει η Επιτροπή ότι η Ελλάδα δεν εφαρμόζει την Κ.Π.Π., θέτει σε εφαρμογή τη διαδικασία για παράβαση του κοινοτικού δικαίου, που καταλήγει στην παραπομπή της υπόθεσης στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.¹⁵ Η Ελλάδα είναι υποχρεωμένη να σέβεται τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου και να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα συμμόρφωσης προς αυτές.¹⁶ Για σημαντικό αριθμό διατάξεων της Κ.Π.Π. η Ελλάδα δεν έχει λά-

βει νομοθετικά μέτρα εναρμόνισης και η Επιτροπή έχει αρχίσει τη διαδικασία για την παραπομπή της στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.¹⁷

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει η Επιτροπή για να ελέγξει την εφαρμογή της Κ.Π.Ν. στα κράτη-μέλη είναι πολύ μεγάλες. Για το λόγο αυτό, εξετάζει τη δυνατότητα να δημιουργήσει το θεσμό του «ελεγκτή περιβάλλοντος». Οι «ελεγκτές»¹⁸ θα είναι κοινοτικοί υπάλληλοι οι οποίοι θα επισκέπτονται τα κράτη-μέλη και σε συνεργασία με τις αρμόδιες εθνικές αρχές θα ελέγχουν επιτόπου την εφαρμογή της Κ.Π.Ν.

— *Η κατοχύρωση του δικαιώματος πληροφόρησης:* Η επιτροπή σκοπεύει να προωθήσει πρόταση Οδηγίας, με την οποία κατοχυρώνεται το δικαίωμα των πολιτών της Κοινότητας να πληροφορούνται από τις κυβερνήσεις για την περιβαλλοντική πολιτική και τα προβλήματα περιβάλλοντος.¹⁹

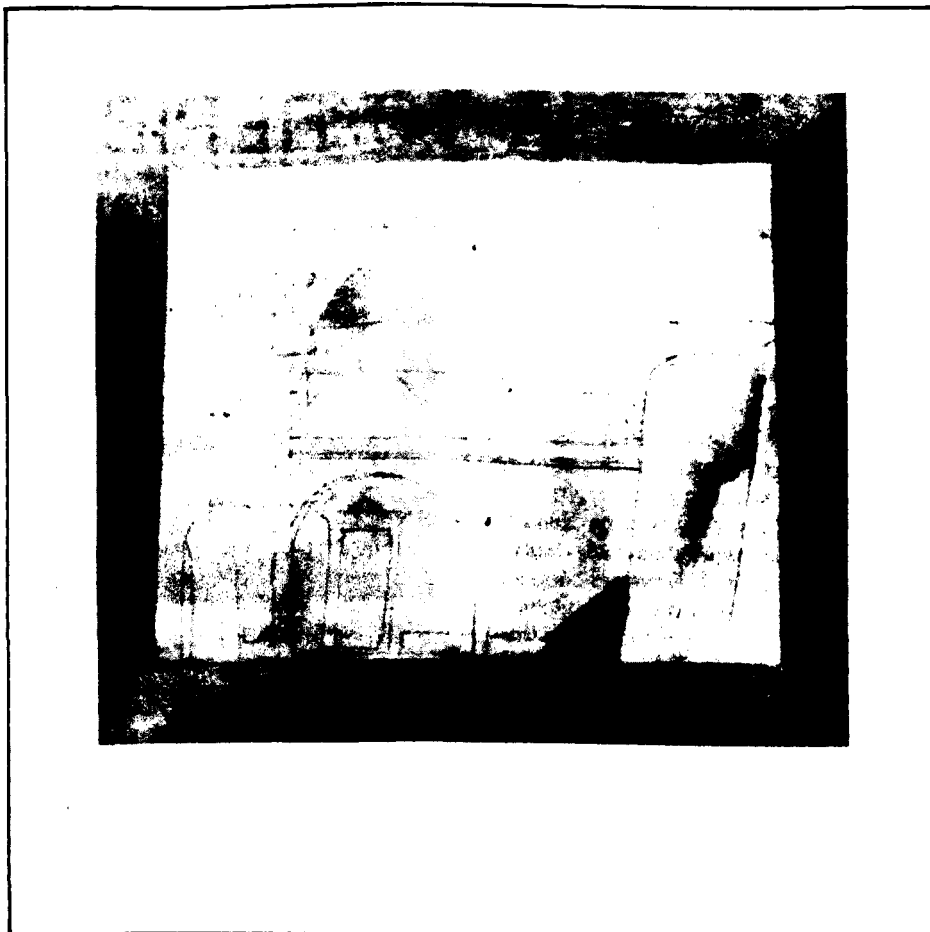
— *Δημιουργία θέσεων εργασίας:* Η Επιτροπή σκοπεύει να προτείνει πενταετές πρόγραμμα μελετών και δραστηριοτήτων σε όλα τα κράτη-μέλη, για να διερευνηθούν και προωθηθούν οι δυνατότητες δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας σε τομείς προστασίας περιβάλλοντος.

— Όσον αφορά την κατά τομέα προώθηση της Κ.Π.Ν. στο τέταρτο Πρόγραμμα Δράσης, προβλέπεται για πρώτη φορά η λήψη νομοθετικών μέτρων για προβλήματα βιοτεχνολογίας και η θέσπιση μέτρων για τη λειτουργία των πυρηνικών αντιδραστήρων (όρια εκπομπής ακτινοβολιών από τις εγκαταστάσεις αντιδραστήρων, διαχείριση ραδιενεργών αποβλήτων).

Η Υπηρεσία Περιβάλλοντος της Επιτροπής της Ε.Κ., από το 1981, αναβαθμίστηκε σε Γενική Διεύθυνση Προστασίας Περιβάλλοντος, Καταναλωτού και Πυρηνικής Ασφάλειας (Γ.Δ. 11). Απασχολεί 96 μόνιμους υπαλλήλους, από τους οποίους οι 44 είναι επιστήμονες, καθώς και 15 εξωτερικούς επιστήμονες που συνεργάζονται μαζί της. Ο προϋπολογισμός της είναι περίπου το 0,04% του συνολικού προϋπολογισμού της Κοινότητας.

Τα δικαιώματα των Ελλήνων πολιτών από την Κοινοτική Περιβαλλοντική Νομοθεσία (Κ.Π.Ν.)

Ανεξάρτητα από την περιορισμένη έκταση της Κ.Π.Ν. και τις αδυναμίες της, το πιο σημαντικό στοιχείο της είναι ότι παρέχει δικαιώματα στον Έλληνα πολίτη για να απαιτήσει την εφαρμογή της. Ο Έλληνας πολίτης μπορεί να απαιτήσει την εφαρμογή μιας κοινοτικής διάταξης για την προστασία του περιβάλλοντος, που αφορά ένα

πρόβλημα που τον απασχολεί, π.χ. ρύπανση από μια βιομηχανία που βρίσκεται πλάι στο σπίτι του, ρύπανση της θάλασσας όπου πήγε να κολυμπήσει κ.λπ. Μπορεί να προσφύγει στα ελληνικά δικαστήρια (διοικητικά, αστικά, ποινικά) και να απαιτήσει την εφαρμογή της κοινοτικής διάταξης που παραβιάζεται. Παράλληλα μπορεί να προσφύγει στα κοινοτικά όργανα και να κάνει καταγγελία της Ελλάδας για μη εφαρμογή κάποιας διάταξης του κοινοτικού δικαίου, οπότε η Ελλάδα μπορεί να οδηγηθεί στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, ή να στείλει μια αναφορά στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κοινοποιώντας το πρόβλημα που τον απασχολεί και ζητώντας από το Κοινοβούλιο να επέμβει και να πιέσει για την επίλυσή του.

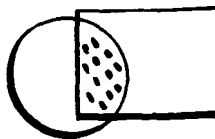
Δικαιώματα προς τις εθνικές αρχές

Ας δούμε τις περιπτώσεις που ο Έλληνας πολίτης έχει δικαιώματα που πηγάζουν από την Κ.Π.Ν. και ασκούνται προς τις ελληνικές αρχές.

α. Όταν, με πρωτοβουλία των αρμόδιων υπουργείων, έχουν εκδοθεί νομοθετικά μέτρα για την εναρμόνιση του ελληνικού προς το κοινοτικό δίκαιο και τα αρμόδια υπουργεία εφαρμόζουν σωστά τη νομο-

θεσία, τότε, εάν ο πολίτης διαπιστώσει παράβαση της νομοθεσίας από άλλους πολίτες (πρόκειται για παράβαση του ελληνικού δικαίου, αφού το κοινοτικό δίκαιο έχει ενσωματωθεί στο ελληνικό), έχει τρεις δυνατότητες:

1. Να αναφέρει εγγράφως την παράβαση στο υπουργείο που είναι αρμόδιο για την εφαρμογή της νομοθεσίας, ώστε το υπουργείο να ελέγξει την παράβαση και να επιβάλει τις προβλεπόμενες κυρώσεις.
2. Εάν υποστεί ζημιά από την παράβαση της νομοθεσίας, ο πολίτης μπορεί να εγείρει αγωγή αποζημίωσης²⁰ στα αστικά δικαστήρια, κατά του ιδιώτη ή της επιχείρησης από τις ενέργειες των οποίων ζημιώθηκε.²¹ Π.χ. ένας ψαράς ή μια παραθαλάσσια τουριστική εγκατάσταση υφίστανται ζημιά από κάποια βιομηχανία, η οποία εκβάλλει απόβλητα και ρυπαίνει θαλάσσια περιοχή προορισμένη για κολύμβηση, παραβιάζοντας την υπουργική απόφαση 46399/1352/1986 για «απαιτούμενη ποιότητα των νερών που προορίζονται για κολύμβηση».
3. Εάν η παράβαση της νομοθεσίας συνιστά ποινικό αδίκημα, μπορεί ο πολίτης να υποβάλει μήνυση στα ποινικά δικαστήρια.²²

β. Όταν έχουν εκδοθεί τα αναγκαία νομοθετικά μέτρα για την εναρμόνιση του ελληνικού προς το κοινοτικό δίκαιο, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση (α), αλλά τα αρμόδια υπουργεία αδρανούν και δεν επιβάλλουν την εφαρμογή της νομοθεσίας στην πράξη, τότε ο πολίτης έχει τέσσερις δυνατότητες: τις τρεις δυνατότητες που αναφέρθηκαν παραπάνω, εδάφ. (α) (γραφτή αναφορά στο αρμόδιο υπουργείο, άσκηση αγωγής αποζημίωσης στα αστικά δικαστήρια, υποβολή μήνυσης στα ποινικά δικαστήρια), και επιπλέον, εάν υπέστη ζημιά λόγω αδράνειας των αρμόδιων υπουργείων να επιβάλλουν την εφαρμογή της ισχύουσας νομοθεσίας, μπορεί να προσφύγει στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, στο Τριμελές Διοικητικό Πρωτοδικείο,²³ και να ζητήσει αποζημίωση από το Δημόσιο, διότι ζημώθηκε από παράλειψη των οργάνων του. Η δυνατότητα αυτή προβλέπεται στα άρθρα 105 και 106 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα και προστατεύει τον πολίτη από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του Δημοσίου, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου.

γ. Όταν έχουν εκδοθεί νομοθετικά μέτρα για την εναρμόνιση του ελληνικού προς το κοινοτικό δίκαιο, αλλά τα νομοθετικά μέτρα είτε δεν καλύπτουν το σύνολο των Διατάξεων της Κοινοτικής Οδηγίας ή Απόφασης αφήνοντας κενά στην εναρμόνιση, είτε έρχονται σε άμεση σύγκρουση με διατάξεις της Οδηγίας ή Απόφασης που εναρμονίζουν (η εναρμόνιση δηλαδή είναι μερική ή εσφαλμένη), τότε ο πολίτης έχει έξι δυνατότητες, που διακρίνονται ως εξής:

1. Έναντι των άλλων πολιτών ή ιδιωτικών επιχειρήσεων που προκαλούν ρύπανση έχει τις δύο δυνατότητες που αναφέρθηκαν παραπάνω, στο εδάφιο (α) (άσκηση αγωγής αποζημίωσης στα αστικά δικαστήρια, υποβολή μήνυσης στα ποινικά δικαστήρια).

2. Έναντι του κράτους έχει:

(2.1) τη δυνατότητα που αναπτύχθηκε στο εδάφιο (β) (αγωγή για αποζημίωση στο Τριμελές Διοικητικό Πρωτοδικείο για ζημιά που υπέστη από πράξη ή παράλειψη των οργάνων του Δημοσίου)·

(2.2) τη δυνατότητα να ασκήσει διοικητική προσφυγή και να ζητήσει ανάκληση, ακύρωση ή τροποποίηση της διοικητικής πράξης (Προεδρικό Διάταγμα ή Υπουργική Απόφαση) την οποία προσβάλλει. Η προσφυγή μπορεί να απευθυνθεί στο διοικητικό όργανο που εξέδωσε τη διοικητική πράξη (χαριστική προσφυγή), στο ιεραρχικά ανώτερο όργανο (ιεραρχική προσφυγή), σε όργανο που προβλέπεται ρητά από ειδική διά-

ταξη νόμου (ειδική προσφυγή και ενδικοφανής προσφυγή)·

(2.3) τη δυνατότητα να προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας, υποβάλλοντας αίτηση ακυρώσεως, και να ζητήσει να εξεταστεί η νομιμότητα της διοικητικής πράξης την οποία προσβάλλει (Προεδρικό Διάταγμα ή Υπουργική Απόφαση)· το Συμβούλιο της Επικρατείας μπορεί να ακυρώσει την προσβαλλόμενη διοικητική πράξη·

(2.4) τη δυνατότητα να προσφύγει στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια και να ζητήσει να εξεταστεί το Προεδρικό Διάταγμα ή η Υπουργική Απόφαση, την οποία προσβάλλει, και από πλευράς ουσίας και από πλευράς νομιμότητας της διαδικασίας έκδοσής τους·

(2.5) τη δυνατότητα να στείλει γραπτή αναφορά στη Βουλή και να εκφράσει τα παράπονά του, ή σε συννενόηση με Έλληνες βουλευτές να κινήσει τη διαδικασία υποβολής ερωτήσεων και επερωτήσεων από τους βουλευτές προς το Κοινοβούλιο.

δ. Όταν τα αρμόδια υπουργεία για την εναρμόνιση του ελληνικού δικαίου προς το κοινοτικό δίκαιο έχουν αδρανήσει τελείως και η ελληνική νομοθεσία δεν έχει εναρμονιστεί με την κοινοτική Οδηγία ή Απόφαση, τότε, εάν η διάταξη της Οδηγίας ή Απόφασης που αφορά τον πολίτη έχει «άμεση ισχύ»,²⁴ έχουμε τις ακόλουθες δυνατότητες:

1. Άσκηση αγωγής αποζημίωσης στο Τριμελές Διοικητικό Πρωτοδικείο για την τυχόν ζημιά που υπέστη από την παράλειψη των οργάνων της διοίκησης, όπως αναπτύχθηκε στο εδάφιο (β).

2. Προσφυγή στα ελληνικά αστικά ή ποινικά δικαστήρια, για να ζητήσει την απευθείας εφαρμογή των διατάξεων της Οδηγίας ή Απόφασης, οπότε ο Έλληνας δικαστής έχει δύο δυνατότητες: είτε να εφαρμόσει τις διατάξεις του Αστικού ή Ποινικού Κώδικα και να επιβάλει τις προβλεπόμενες κυρώσεις, όπως αναπτύχθηκαν αυτές στο εδάφιο (α), είτε να απευθύνει ερώτημα προς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο (άσκηση Προδικαστικής Παραπομπής, άρθρο 177 Συνθ. ΕΟΚ): Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν έχει αρμοδιότητα να ερμηνεύσει τις διατάξεις του ελληνικού δικαίου, είτε να αποφανθεί για το ασυμβίβαστο αυτών με τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, μπορεί όμως να δώσει στο ελληνικό δικαστήριο τα κριτήρια για να αποφασίσει

σχετικά με το ασυμβίβαστο των ελληνικών διατάξεων με τους κοινοτικούς κανόνες.

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

Δικαίωμα καταγγελίας στην Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Εάν η ελληνική νομοθεσία έρχεται σε σύγκρουση με την Κοινοτική Περιβαλλοντική Νομοθεσία ή, παρότι η νομοθεσία δεν έρχεται σε σύγκρουση, η πρακτική που ασκείται είναι αντίθετη με την κοινοτική νομοθεσία, τότε ο πολίτης μπορεί να καταγγείλει το γεγονός αυτό στην Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η οποία στη συνέχεια μπορεί να οδηγήσει την Ελλάδα στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.²⁵ Στέλνει ένα απλό χειρόγραφο γράμμα, όπου παρουσιάζει το πρόβλημα που δημιουργείται στο περιβάλλον, και επισυνάπτει ό,τι τυχόν στοιχεία μπορεί να βρει, που να βοηθούν στην απόδειξη των ισχυρισμών του (π.χ. αντίγραφο της ελληνικής νομοθεσίας, φωτογραφίες από την περιοχή όπου προσβάλλεται το περιβάλλον, έγγραφα διαμαρτυρίας πολιτών ή συλλόγων προς τα αρμόδια υπουργεία κ.λπ.). Η Επιτροπή έχει τυπώσει «έντυπα καταγγελίας» για να διευκολύνει τους ενδιαφερόμενους να ασκήσουν αυτό το δικαίωμα.

Το δικαίωμα αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Για οποιοδήποτε πρόβλημα που αφορά το περιβάλλον, μπορεί ο πολίτης, μόνος του ή μαζί με άλλους, να στείλει μια γραπτή αναφορά στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Αρκεί να γράψει ένα γράμμα, όπου θα εκθέτει το πρόβλημα και τα αιτήματα ή τα παράπονά του, και να το ταχυδρομήσει στη διεύθυνση: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Επιτροπή Αναφορών, Kirchberg, Luxemburg.

Στο γράμμα πρέπει να αναφέρονται τα στοιχεία όσον υπογράφουν, δηλαδή όνομα, ιδιότητα, ιθαγένεια και διεύθυνση κατοικίας. Το δικαίωμα αναφοράς των πολιτών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο προβλέπεται από τον Κανονισμό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου²⁶ και είναι αντίστοιχο του δικαιώματος αναφοράς προς το Ελληνικό Κοινοβούλιο.

Η αναφορά εξετάζεται από την Ειδική Επιτροπή Αναφορών, που απαρτίζεται από ευρωβουλευτές και είναι μια από τις Επιτροπές που έχει συστήσει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Καταρχήν η Επιτροπή Αναφορών εξετάζει εάν η αναφορά είναι παραδε-

κτῆ, δηλαδή εάν εμπύττει στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων της Κοινότητας.

Εάν η αναφορά είναι παραδεκτή, τότε η Επιτροπή Αναφορών μπορεί να αποφασίσει να συντάξει έκθεση ή να κάνει οποιαδήποτε άλλη ενέργεια θεωρεί ενδεδειγμένη, για να συμβάλει στην επίλυση του προβλήματος που απασχολεί τον πολίτη. Παραδείγματος χάριν, μπορεί να υιοθετήσει ένα ψήφισμα, να υποβάλει ερώτηση στην Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, να στείλει μέλη του Ευρωκοινοβουλίου για επιτόπου διερεύνηση του προβλήματος κ.λπ. Ενώσω η Επιτροπή Αναφορών εξετάζει μια αναφορά, μπορεί να ζητήσει από την Επιτροπή των Ε.Κ. την επίδειξη εγγράφων, την παροχή πληροφοριών και την πρόσβαση στις Υπηρεσίες της.

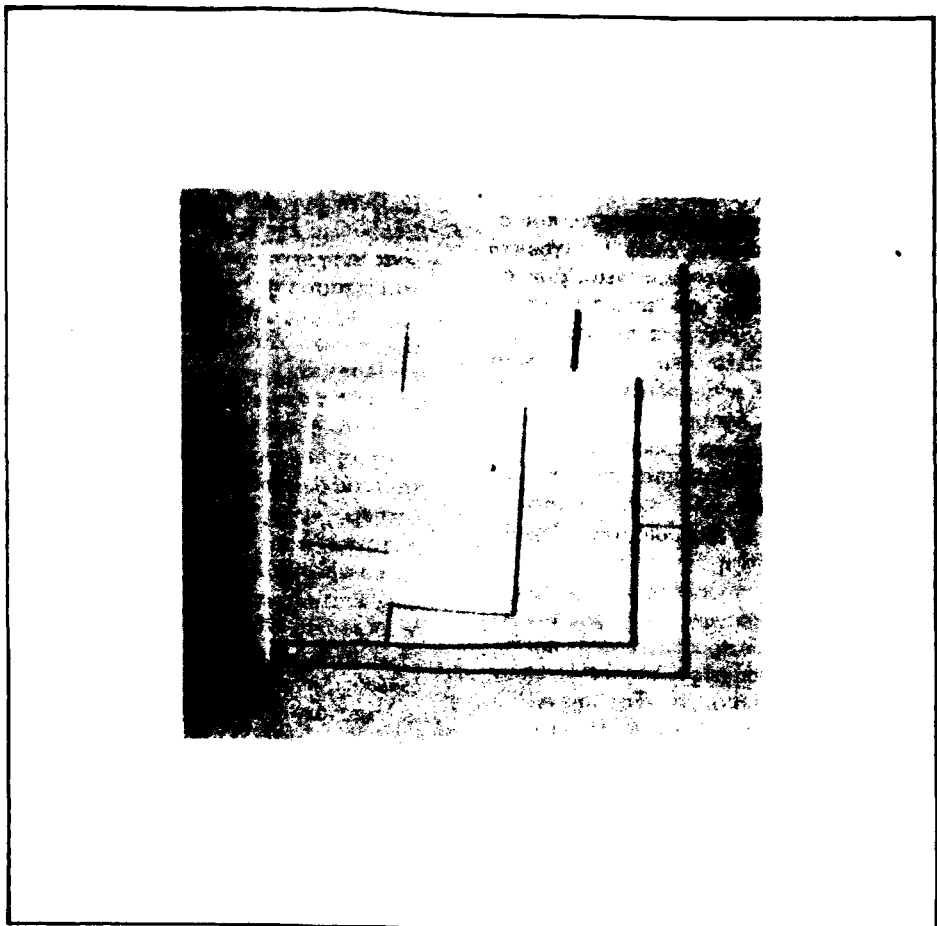
Η άσκηση του δικαιώματος αναφοράς παρέχει τη δυνατότητα στον πολίτη να δώσει δημοσιότητα στο πρόβλημα που τον απασχολεί, και με την πολιτική πίεση που ασκείται από την παρέμβαση του Ευρωκοινοβουλίου αυξάνονται πολύ οι πιθανότητες επίλυσής του.

Ο «κοινοτικός» χαρακτήρας των δικαιωμάτων καταγγελίας και αναφοράς

Τα δικαιώματα καταγγελίας στην Επιτροπή των Ε.Κ. και αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αφορούν όλους τους πολίτες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και έχουν «κοινοτικό» και όχι εθνικό χαρακτήρα, δηλαδή η άσκησή τους δεν περιορίζεται στα σύνορα των κρατών-μελών. Για παράδειγμα, ένας Έλληνας πολίτης μπορεί να υποβάλει καταγγελία για την παράβαση της Κ.Π.Ν. στη Γερμανία ή την Ιταλία. Ας πάρουμε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα: Η ελληνική κυβέρνηση επέτρεψε το ανοιξιάντικο κυνήγι τρυγωνιών,²⁷ κατά παράβαση της Κοινοτικής Οδηγίας 79/409 /ΕΟΚ («προστασία αγρίων πτηνών»). Το γεγονός αυτό καταγγέλθηκε στην Επιτροπή των Ε.Κ. από οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος και μεγάλο αριθμό πολιτών από άλλα κράτη-μέλη της Κοινότητας. Η Επιτροπή μελέτησε τις καταγγελίες και προώθησε τη διαδικασία για να οδηγήσει την Ελλάδα στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Πριν οδηγηθεί στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, η Ελλάδα απαγόρευσε το ανοιξιάντικο κυνήγι τρυγωνιών.

Η έλλειψη δυνατότητας άμεσης προσφυγής του πολίτη στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο

Σύμφωνα με τις διατάξεις της ιδρυτικής Συνθήκης της ΕΟΚ,²⁸ οι πολίτες δεν μπορούν να προσφύγουν απευθείας στο Ευρω-

παϊκό Δικαστήριο όταν παραβιάζεται η Κ.Π.Ν. Δυνατότητα προσφυγής έχουν μόνο τα κράτη-μέλη και τα κοινοτικά όργανα (Επιτροπή, Συμβούλιο Υπουργών, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο).

Είναι όμως δυνατόν, όταν συζητείται ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου υπόθεση για παράβαση της Κ.Π.Ν., να επιτραπεί, από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, σε ένα σύλλογο ή οργάνωση, που έχουν στόχο την προστασία του περιβάλλοντος, να παρέμβουν στη δίκη για να υποστηρίξουν την καταδίκη του διαδίκου που παραβαίνει την Κ.Π.Ν. Η παρέμβαση αυτή δεν είναι δυνατή σε δίκες όπου διάδικοι είναι κράτη-μέλη ή όργανα της κοινότητας. Μέχρι σήμερα όμως δεν έχει τύχει να γίνει αυτό.²⁹

Ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει δείξει μεγάλη ευαισθησία σε θέματα προστασίας περιβάλλοντος. Κάθε χρόνο υιοθετεί σημαντικό αριθμό ψηφισμάτων, με τα οποία απευθύνεται στις κυβερνήσεις των κρατών-μελών και στα λοιπά όργανα των Ε.Κ. ή σε διεθνείς οργανισμούς, επισημαίνει προβλήματα περιβάλλοντος και απευθύνει έκκληση για την επίλυσή τους. Με τον τρόπο

αυτό, στρέφει την προσοχή της κοινής γνώμης σε προβλήματα περιβάλλοντος και ασκεί πολιτική πίεση για την επίλυσή τους. Παράλληλα, ασκεί πολιτική και έλεγχο μέσω της υποβολής σχετικών ερωτήσεων στην Επιτροπή των Ε.Κ. και μέσω των παρεμβάσεων που ασκεί, μετά την υποβολή αναφορών από πολίτες για θέματα περιβάλλοντος.

Η συμμετοχή του στη θέσπιση της Κ.Π.Ν. είναι μικρή, αφού περιορίζεται στην απλή γνωμοδότηση, ενώ η εξουσία λήψης αποφάσεων ανήκει στο Συμβούλιο Υπουργών Περιβάλλοντος. Για τον έλεγχο της εφαρμογής της Κ.Π.Ν. το Κοινοβούλιο ενημερώνεται κάθε χρόνο με σχετική έκθεση, που απευθύνει προς αυτό η Επιτροπή των Ε.Κ. Παρά τις περιορισμένες αρμοδιότητές του σε θέματα περιβάλλοντος το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, με τα τεχνικά μέσα που διαθέτει και την άμεση πρόσβασή του στον διεθνή Τύπο, παίζει σημαντικό ρόλο στην προστασία του περιβάλλοντος.

Επίλογος

Η Κοινοτική Περιβαλλοντική Πολιτική και Νομοθεσία, παρά τη συνεχή εξέλιξη που σημειώνει από το 1973, δεν έχει κατορθώσει να επέμβει δυναμικά στα προβλήματα κα-

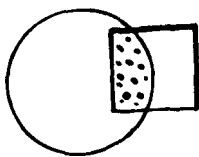
τατροφής ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος της Ευρώπης. Είναι προορισμένη για το «περιθώριο», και απόδειξη γι' αυτό αποτελεί ο προϋπολογισμός που αντιστοιχεί στη Γενική Διεύθυνση Προστασίας Περιβάλλοντος, Καταναλωτού και Πυρηνικής Ασφάλειας της Επιτροπής των Ε.Κ., που είναι μόλις το 0,04% του συνολικού προϋπολογισμού της Κοινότητας.

Τα βασικότερα προβλήματα της Κ.Π.Π. και της Κ.Π.Ν. θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι:

- α) Η σύγκρουσή της με τις άλλες πολιτικές της Κοινότητας (αγροτική, βιομηχανική κ.λπ.) και η αναιρέσή της από αυτές.
- β) Οι χρονοβόρες διαδικασίες για τη θέσπιση νομικών κανόνων, που κατά μέσο όρο διαρκούν τέσσερα χρόνια, και που καλύπτουν πολλές φορές την έλλειψη πολιτικής βούλησης των κυβερνήσεων των κρατών-μελών για λήψη μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος.
- γ) Οι εξαιρετικά περιορισμένες αρμοδιότητες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη θέσπιση κανόνων δικαίου, που συνίσταται στην απλή γνωμοδότηση.
- δ) Οι μεγάλες δυσκολίες ελέγχου από την Επιτροπή των Ε.Κ. της τήρησης της Κ.Π.Ν. στα κράτη-μέλη.

Παράλληλα όμως, στα «θετικά» στοιχεία της Κ.Π.Π. και Κ.Π.Ν. πρέπει να περιληφθούν:

- α) Η δεσμευτικότητα της Κ.Π.Ν. για τα κράτη-μέλη, η οποία είναι πολύ μεγαλύτερη από τη δεσμευτικότητα των διεθνών συμβάσεων (οι Κανονισμοί με τη δημοσίευσή τους στην Επίσημη Εφημερίδα των Ε.Κ. έχουν αμέσως ισχύ, ενώ ορισμένες διατάξεις των Οδηγιών έχουν επίσης «άμεση ισχύ» χωρίς να απαιτείται λήψη εσωτερικών νομοθετικών μέτρων για την ενεργοποίησή τους), αποτελεί σημαντικό βήμα στη διεθνή συνεργασία για την αντιμετώπιση των προβλημάτων περιβάλλοντος.
- β) Η αναγνώριση των κοινοτικών δικαιωμάτων καταγγελίας στην Επιτροπή των Ε.Κ. και αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αποτελεί πρόκληση συνεργασίας μεταξύ των πολιτών και των οργανισμών προστασίας του περιβάλλοντος της Κοινότητας.
- γ) Η διακήρυξη, στο τέταρτο Πρόγραμμα Δράσης της Επιτροπής των Ε.Κ. για το περιβάλλον, της ανάγκης «ενσωμάτωσης» της Κ.Π.Π. στις άλλες πολιτικές της Κοινότητας. Η αρχή αυτή αποτελεί επίσης βασικό στόχο του Ευρωπαϊκού Έτους Περιβάλλοντος, όπως χαρακτηρίσε η Κοινότητα το έτος 1987.
- δ) Η προσθήκη ειδικής ενότητας για την πολιτική περιβάλλοντος στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (άρθρα 130Π, 130Ρ, 130Σ). Οι δυνατότητες που παρέχουν οι

νέες αυτές διατάξεις δεν έχουν ασκηθεί μέχρι σήμερα, δεδομένου ότι η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη τέθηκε σε ισχύ μόλις τον Ιούλιο 1987.

Η περιβαλλοντική πολιτική σε τοπικό, εθνικό, κοινοτικό και διεθνές επίπεδο «σπρώχνεται» στο περιθώριο, όσο ο πολιτισμός μας, δηλαδή εμείς οι ίδιοι, δεν αναγνωρίζουμε τη σημασία του φυσικού περιβάλλοντος ως προϋπόθεση ζωής. Το πρόβλημα μας αφορά όλους, όχι μόνο ως πολίτες της Ευρώπης αλλά και ως κατοίκους αυτού του πλανήτη. Ο δρόμος είναι ανοικτός, τρόπους αλλαγής αυτού του status βρρίσκει κανείς πολλούς. Σε αυτή τη διαδικασία αλλαγής, είναι «εκ των ων ουκ άνευ» η πληροφόρηση για την περιβαλλοντική πολιτική και νομοθεσία, η άσκηση των δικαιωμάτων μας και η πίεση για την ουσιαστική ανάπτυξη της περιβαλλοντικής πολιτικής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Συνθ. ΕΟΚ, Ρώμη 1957, άρθρο 2.
2. Δελτίο Ε.Κ., τόμος 20, Συμπλήρωμα 2/1986.
3. Άρθρα 130Ρ, 130Σ, 130Τ.
4. Άρθρο 235.
5. Άρθρο 100 Συνθ. ΕΟΚ.
6. C 12, 20.12.1973.
7. C 139, 13.6.1977, C 46, 17.2.1983.
8. C 3, 7.1.1987.
9. Για το πρόβλημα αυτό, οργανώθηκε συνέδριο, τον Ιούνιο 1986, από το Ευρωπαϊκό Γραφείο Περιβάλλοντος (European Environmental Bureau) στις Βρυξέλλες.
10. Οι Οδηγίες απευθύνονται στην Ελλάδα (και τα λοιπά κράτη-μέλη) και την υποχρεώνουν να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για να τηρήσει τις επιβαλλόμενες υποχρεώσεις. Όταν η Ελλάδα λαμβάνει τα αναγκαία νομοθετικά μέτρα για την εφαρμογή των Οδηγιών, θεωρούμε ότι η ελληνική νομοθεσία «εναρμονίστηκε» με την κοινοτική. Σύμφωνα με το νόμο 1338/1983, όπως τροποποιήθηκε από το Ν. 1440/1984, η εναρμόνιση γινόταν αρχικά με έκδοση Προεδρικών Διαταγμάτων και, αργότερα, με έκδοση κοινών υπουργικών αποφάσεων. Με την ψήφιση του νέου νόμου-πλασίου για την προστασία του περιβάλλοντος (Ν. 1650/1986, ΦΕΚ 160Α/16.10.1986), το υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας

και Δημοσίων Έργων εναρμονίζει το ελληνικό προς το κοινοτικό δίκαιο με έκδοση Προεδρικών Διαταγμάτων ή πράξεων Υπουργικού Συμβουλίου, εφαρμόζοντας τις εξουσιοδοτημένες διατάξεις του νέου νόμου. Η τακτική αυτή ούτε από νομική άποψη ήταν αναγκαία, ούτε από πρακτική άποψη είναι χρήσιμη, διότι καθιστά περισσότερο χρονοβόρα τη διαδικασία εναρμόνισης. Οι λόγοι αυτής της ενέργειας πρέπει να αναζητηθούν στην προσπάθεια για κάλυψη της ηθελμημένης αδράνειας του ΥΠΕΧΩΔΕ να εκδώσει τις απαιτούμενες διοικητικές πράξεις για την εφαρμογή του νόμου.

11. Οι Κανονισμοί έχουν ισχύ νόμου αμέσως μόλις δημοσιευτούν στην Επίσημη Εφημερίδα των Ε.Κ. και δεσμεύουν ως προς όλα τους τα σημεία τα κράτη-μέλη.
12. Οι Αποφάσεις είναι δεσμευτικές για τα κράτη-μέλη και συνήθως αναφέρονται στην κύρωση διεθνών συμβάσεων, στη θέσπιση διαδικασιών για ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ της Επιτροπής των Ε.Κ. και των κρατών-μελών, ή, τέλος, στη σύσταση επιτροπών για τη μελέτη συγκεκριμένων προβλημάτων περιβάλλοντος.
13. Στα προβλήματα ελέγχου εφαρμογής της Κ.Π.Ν. ήταν αφιερωμένο συνέδριο που οργανώθηκε τον Οκτώβριο του 1986 στο Λονδίνο, από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και το Ευρωπαϊκό Γραφείο Περιβάλλοντος (ΕΕΒ). Τα πρακτικά του Συνεδρίου εκδόθηκαν από το ΕΕΒ (rue Vautier 29, 1040 Brussels).
14. Άρθρο 155.
15. Σύμφωνα με το άρθρο 169 Συνθ. ΕΟΚ, η διαδικασία για την παρακοπή των κρατών-μελών στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει τρία στάδια: (α) καταρχήν η Επιτροπή στέλνει στις αρμόδιες ελληνικές αρχές μια «Προειδοποιητική Επιστολή», με την οποία ζητά μέσα σε ορισμένη προθεσμία, που συνήθως είναι τριμήνη, λήψη των αναγκαίων μέτρων συμμόρφωσης (β) στη συνέχεια, εφ' όσον η παράβαση δεν έχει αρθεί, στέλνει δεύτερη επιστολή με το ίδιο περιεχόμενο, η οποία καλείται «Αιτιολογημένη Γνώμη» (γ) τέλος, σε περίπτωση που η παράβαση συνεχίζεται, η Επιτροπή μπορεί να οδηγήσει την Ελλάδα στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.
16. Άρθρο 171 Συνθ. ΕΟΚ.
17. Μέχρι σήμερα έχουν καταδικαστεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για παράβαση της Κ.Π.Ν. τα ακόλουθα κράτη: Βέλγιο, 1983: 6 υποθέσεις, 1986: 1 υποθεση, 1987: 2 υποθέσεις: Ιταλία, 1982: 5 υποθέσεις: Ολλανδία, 1982: 2 υποθέσεις. Αποτελεί πάγια τακτική για τα κράτη-μέλη να εναρμονίζουν τη νομοθεσία τους προς την Κ.Π.Ν. τη χρονική περίοδο που προσάγονται στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, πριν αρχίσει η δίκη.
18. Η Ε.Κ. έχει ήδη εφαρμόσει τον θεσμό των «ελεγκτών» στην πολιτική ανταγωνισμού και στην αλιευτική πολιτική.
19. Για το δικαίωμα πληροφόρησης για το περιβάλλον έχει εκπονήσει ειδική έκθεση, εκ μέρους της Επιτροπής Περιβάλλοντος, Δημόσιας Υγείας και Προστασίας Καταναλωτών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ο Ολλανδός ευρωβουλευτής B. Van Der Lek, Α2 30/87, ΡΕ 111012, 13 Απριλίου 1987.

20. Σύμφωνα με το άρθρο 914 του Αστικού Κώδικα, όποιος ζημιώνει άλλον παράνομα και υπαίτια, υποχρεούται σε αποζημίωση.
21. Οι βασικότερες διατάξεις του Αστικού Κώδικα, που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο πολίτης σε περιπτώσεις ρύπανσης του περιβάλλοντος, είναι το άρθρο 57 που προστατεύει τη ζωή και την υγεία (σωματική και ψυχική), και τα άρθρα 1003 και 1004 που αναφέρονται στην προσβολή της ιδιοκτησίας από εκπομπές ρύπων από γειτονικά ακίνητα.
22. Τα βασικότερα άρθρα του Ποινικού Κώδικα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε περιπτώσεις προσβολής του περιβάλλοντος είναι τα ακόλουθα:
- Άρθρα 270 και 271: πρόκληση έκρηξης.
  - Άρθρα 275 και 276: άρση ασφαλιστικών εγκαταστάσεων σε μεταλλεία, εργοστάσια ή σε άλλες εργασίες, που η λειτουργία τους είναι επικίνδυνη για τη ζωή των εργατών.
  - Άρθρο 274: πρόκληση βλάβης σε πράγμα κινητό ή ακίνητο (εκτός από τις περιπτώσεις εμπρησμού, έκρηξης ή πλημμύρας).
  - Άρθρο 279: δηλητηρίαση πηγών, πηγαδιών και τροφίμων.
  - Άρθρο 282: δηλητηρίαση βοσκοτόπων, λιβαδιών, λιμνών ή άλλων τόπων ποτίσματος ζώων.
  - Άρθρα 308, 309, 310, 311, 314, 315: πρόκληση σωματικής κάκωσης ή βλάβης της υγείας άλλου ανθρώπου.
  - Άρθρο 417: διατάραξη ησυχίας με υπερβολικούς κρότους, που παράγονται κατά την άσκηση κάποιου επαγγέλματος ή που προκαλούνται με άλλο τρόπο, ή με θορύβους.
  - Άρθρο 420: παράβαση διατάξεων που αποσκοπούν στην τάξη, άνεση, ησυχία και καθαριότητα στους δημόσιους δρόμους και τις πλατείες, ή στα νερά.
  - Άρθρο 421: παράβαση διατάξεων που προστατεύουν τους αιγιαλούς, τις όχθες θαλασσών, λιμνών ή ποταμών και τις φυτείες ή άλλες εγκαταστάσεις που υπάρχουν πάνω σ' αυτές.
  - Άρθρο 427: παράβαση διατάξεων που αφορούν την καθαριότητα στα νερά, στα τρό-
- φιμα, στα καταστήματα ή στους χώρους παρασκευής ή πώλησης τροφίμων, στην άσκηση οποιασδήποτε τέχνης εμπορίου, βιομηχανίας ή άλλης εργασίας και γενικά σε κάθε σχέση, πράξη ή παράλειψη από την οποία μπορεί να επηρεαστεί η δημόσια καθαριότητα.
- Άρθρα 381 και 382: καταστροφή, βλάβη (μερική ή ολική) ξένου πράγματος ή δημιουργία καταστάσεως που καθιστά ανέφικτη τη χρήση του. Εάν προσβάλλεται πράγμα που χρησιμοποιείται για κοινό όφελος ή προκαλείται φθορά ή βλάβη αρχαιολογικών ή ιστορικών μνημείων, προβλέπονται αυστηρότερες κυρώσεις.
23. Είναι αρμόδιο για την εκδίκαση αυτών των διαφορών, σύμφωνα με το νόμο 1406/1983, άρθρα 1 και 3.
24. Οι Κανονισμοί έχουν πάντοτε «άμεση ισχύ», σύμφωνα με το άρθρο 189 Συνθ. ΕΟΚ. Οι διατάξεις των Οδηγιών (και Αποφάσεων), σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, έχουν «άμεση ισχύ» όταν είναι επαρκώς ορισμένες, χωρίς όρους, και δεν αφήνουν ουσιαστική διακριτική ενχέρεια στις ελληνικές αρχές.
25. Οι περιπτώσεις υποβολής καταγγελιών που οδήγησαν την Επιτροπή στην έναρξη της διαδικασίας για παράβαση του κοινοτικού δικαίου, τα τελευταία τέσσερα χρόνια, είναι οι ακόλουθες: 1982: 10, 1983: 8, 1984: 9, 1985: 37. Ο συνολικός αριθμός των περιπτώσεων, για τις οποίες η Επιτροπή ξεκίνησε τη διαδικασία για παράβαση του κοινοτικού δικαίου, είναι ο ακόλουθος: 1982: 23, 1983: 36, 1984: 100, 1985: 118. (Στοιχεία από την τρίτη ετήσια Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για τον έλεγχο εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου, C 220, 1.9.1986, σσ. 15, 21, 29).
26. Άρθρα 128-130, Κανονισμός Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Ιούνιος 1987.
27. Υπ. απ. 163377/1247/1985.
28. Άρθρα 169, 170, 173, 175.
29. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει επιτρέψει την παρέμβαση της οργάνωσης «Ευρωπαϊκό Γραφείο Ενώσεως Καταναλωτών» (Bureau

Européene d' Union des Consommateurs, BEUC). Το BEUC έχει στόχο την προστασία των συμφερόντων των καταναλωτών και απαρτίζεται από οργανώσεις προστασίας καταναλωτών από όλα τα κράτη-μέλη. Το BEUC υποστηρίζει στη δική τη θέση της Επιτροπής, η οποία υποστηρίζει τα συμφέροντα των καταναλωτών (υπόθεση FORD Werke Aktiengesellschaft και FORD of Europe Incorporated εναντίον της Επιτροπής των Ε.Κ., Απόφαση 4.7.1984).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δ. Αγγελής, «Η Κοινοτική Πολιτική Προστασίας του Περιβάλλοντος», *Νέα Οικολογία*, τεύχος 12, Οκτώβριος 1985, σ. 46.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, «Οι Ευρωπαίοι και το περιβάλλον τους το 1986», ΧΙ/ΕΥΕ/61/86.
- P. Kromarek - L. Kramer, «Droit communautaire de l' environnement», *Revue Juridique de l' Environnement*, 4, 1986, p. 445.
- E. Klatté, «The Past and Future of European Environmental Policy», *European Environment Review*, vol. 1, number 1, October 1986, p. 32.
- B. Weber, «Perspectives for a European Environmental Policy», *European Environment Review*, vol. 1, number 1, October 1986, p. 22.
- A. Καλλία-Αντωνίου, «Η κοινοτική νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος και τα δικαιώματα του Έλληνα πολίτη», *Ενημερωτικό Φυλλάδιο της Ένωσης Δικαίου Περιβάλλοντος*, 1987.
- A. Καλλία-Αντωνίου, *Οι υποχρεώσεις της Ελλάδας και τα δικαιώματα των Ελλήνων πολιτών από την κοινοτική νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος*, εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 1987.
- P. Kromarek, «L' Europe se donne des compétences en environnement», *Environnement*, n° 1, février 1987, p. 10.